

Positivism Analyzing the dialectic of "King and servants" between "lover and loved" in Saadi's sonnets

Ali Dalir Disfani ¹ | Alireza Shabanlu ² | Sohayla Mousavi Sirjani ³

1. PhD. Student of Persian Language and Literature Department, Islamic Azad University, Tehran South Unit, Tehran, Iran. Email: dalirali110@gmail.com
2. (Corresponding author) Associate Professor of Persian Language and Literature, Institute for Humanities and Cultural Studies. Tehran, Iran. Email: a.shabanlu@ihcs.ac.ir
3. Associate Professor of Persian Language and Literature Department, Islamic Azad University, Tehran South Unit, Tehran, Iran. Email: mousavi_sirjani@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: February 13,
2023
Received in revised form:
May 18, 2023
Accepted: May 21, 2023
Published online: June 21,
2024

Keywords:

King, servants, lovers,
lovers, Hegel, Saadi's
lyrical poetry.

ABSTRACT

One of the important topics of Georg Hegel's philosophy in the book "Phenomenology of the Spirit" is the speech "King and Servants". The dialectic relationship between King and servants is the beginning of the process of thought and the basis for self-awareness and human freedom. Therefore, self-awareness and freedom are realized in the dialectical process of struggle between characters as King and servants. This article analyzes the active relationship between God and servant between the lover and the lover in Saadi's lyrical poetry with a descriptive-analytical method. Also, the lover's self-awareness and freedom are analyzed in relation to the beloved. According to the speech of God and servant, it can be said that the conflict between the lover and the lover takes place in a dialectical process. The presence of a lover is necessary for the transformation of the lover's thoughts and emotions. The lover reaches self-awareness and freedom through the dialectic passage. The lover's mind in Saadi's ghazal moves in two dialectical processes; The lover stops moving in a dialectical process by connecting the beloved and identifying the object. In another process, it is not possible for the lover to impose respect on the beloved. Love becomes alienated and negates the external and real factors of love, and in this situation without resolving the dialectic; The lover achieves liberation and freedom. Then, the self-awareness of the lover is separated from the sensual knowledge of the beloved, and in the course of consciousness, his individual desire becomes one with the general desire. Therefore, the mana of the beloved becomes important for the lover.

Cite this article: Dalir Disfani, Ali; Shabanlu, Alireza; Mousavi Sirjani, Sohayla. (2024). "Positivism Analyzing the dialectic of "King and servants" between "lover and loved" in Saadi's sonnets". Journal of Lyrical Literature Researches, 22, (42).129-146.

<http://doi.org/10.22111/jllr.2023.44846.3135>

Extended abstract**1- Introduction**

In idealism, the concept creates reality in a dialectical process. It can be said that the lover is in the position of a subject or a servant in confrontation with his Kings - the beloved. The analysis of the dialectic between "lover and loved" as "King and servant" in Saadi's sonnets reflects the poet's personal experiences as well as Iranian thought and culture. According to Hegel's point of view, love is a general concept, a dialectical thing and represents the growth and excellence of human emotions. In the works of Iranian lyrical literature, the most connection and relationship between lover and beloved is drawn and described. With Hegel's theory, we can find signs of the relationship between the lover's Kings and the lover's servant in the works of lyrical literature. In this case, in the scope of Iranian lyrical literature, the relationship between lover and lover can be analyzed with the theory of King and servants. By applying the theory of King-servant, one can analyze the thought process and state of the lover and the beloved in Saadi's sonnets, and understand the historical course and progress and delay of the thought and perception of the lover and the beloved in Saadi's sonnets. Therefore, this research is trying to answer these questions: How is the conflict between the lover and the loved represented in Saadi's sonnets as the servant-King? What is the evolution of the freedom and liberation of a lover as a slave in Saadi's sonnets? How is the dialectical process between the lover and the beloved drawn from conflict to liberation?

2- Research Method

the method of conducting this research is descriptive-analytical, and by using reliable library sources, it explains the theory of King and servants in Hegel's philosophy of history, and then by studying Saadi's sonnets, it analyzes examples consistent with Hegel's opinion.

3- Discussion

The relationship between a lover and a servant is a two-way and dialectical relationship. When the lover identifies the object (beloved), he will be calm and stillness will cover him. Therefore, the connection of physical love, which brings identification, turns the lover into a static person. In order to introduce himself to the beloved, the lover talks about his spiritual possessions. A lover's effort is a struggle to impose his dignity on his beloved. In Saadi's sonnets, the lover wants his dignity to be recognized when dealing with the beloved. This is the beginning of the action of the lover, and the action begins when the lover imposes himself on the beloved; But the lover also behaves in the same way according to his humanity. The desire and desire of the lover in the position of master is that his value is accepted by the desired lover; But the lover is an object of little value to the beloved. Although the lover knows the dignity of the beloved and accepts him as a King; But the lover has not reached his desire and real satisfaction. The lover shows his credibility and importance with his actions towards the beloved and recreates and strengthens his own identity. With this face, the lover becomes more known to his master (beloved). Also, the lover gains self-awareness in relation to the lover. The beloved and the lover seek each other as self-awareness, the beloved wants to see himself in the lover's mirror; Because in order for someone to be aware of himself as a "self-aware" being, it is necessary to observe another self-aware being. The lover exploits the self-awareness of the lover in various ways. It uses methods to deprive the lover of knowledge. With the deprivation of consciousness, the question of self-alienation arises. The lover thinks that he is nobody and the lover is like a master from another world. A lover considers infamy in the path of love to be natural and self-evident. The lover replaces his work and desire with patience and the dialectical process is interrupted. In other words, the confrontation between the lover and the beloved makes the lover aware of his inner life and

then a kind of freedom is realized inside him. This freedom is unreal; Because this freedom is an inner feeling for the lover. He realizes that external realization of this inner freedom is not possible and he always considers himself free in chains. The lover reaches a stage of freedom within himself and realizes that he is subject outside of himself; Therefore, the lover is trying to unite his will and feelings with his lover. In order to be free, the lover must overcome the contradictions of love in his mutual relationship with the beloved through reasoning and by being aware of the necessity of contradiction. The true freedom of a lover is realized when he is not dependent and influenced by any external factors and motives. Therefore, the realization of the freedom of the lover is when he becomes "self-aware" and joins a general will and understands the oneness. In fact, the general goal of Saadi's lyrical poetry is the necessity of the exaltation of the soul and the victory from selfishness to altruism and the transition and liberation from egoism to other desires in the dialectic of love between the lover and the beloved; Is.

4- Conclusion

In Saadi's sonnets, two situations can be imagined for the lover: 1- In one situation, the lover reaches the connection of the beloved and identifies his position - the beloved. In this process, with the identification of the object, the dialectical process stops and the lover is in a static phase. 2- In another situation, the lover tries to connect the beloved; But it is not possible for him to impose honor on the Kings; Because the beloved does not consider the lover in the position of Kings. Therefore, the lover becomes alienated from himself. Therefore, the lover negates the external and real factors of love and the love becomes internal. In this situation, without resolving the dialectic; The lover attains liberation and freedom and thus becomes satisfied with the love of the beloved. In this stage of self-awareness, the lover realizes that he has lost himself. The soul in love gets closer to its evolutionary stages. A lover with a desire for true liberation, existence has a different meaning for him and he considers the world as his own. In the course of awareness, the lover's general will replace the individual's will, and the individual's will becomes one with the general's will. Therefore, the mana of the beloved becomes important for the lover, and this is the liberation and self-awareness of the lover. The lover goes through four stages in the second dialectical process. In the first stage, the lover is just a free person who becomes aware of his identity in the encounter with the beloved. In the second stage, the lover is unable to impose his self-esteem and becomes alienated from himself. The third stage, the freedom of the lover's soul as an incomplete part turns into a pure whole. This freedom is internal and is affected by the natural state and external factors. In the fourth stage, he falls in love with the subject of his thoughts and no longer sees the beloved as an independent thing.

5-References

- Azarnivar, L. Pouralkhas, Sh. Kiani, A.R.(2021)." The study of Saadi love, based on the theory of existential psychotherapy by Ervin Yalom", *Journal of Lyrical Literature Researches*, University of Sistan and Baluchistan, Volume 20, Number 39, Autumn and Winter, pp. 5-22.
- Donut, J. (2001). *Daramadi bar Hegel*, translated by Mohammad Jafar Poindeh, second edition, Tehran: Cheshme.
- Findlay, J.(1999). *Gofarhaei dar barae Hegel*, Hamid Enayat, Tehran: Kharazmi.
- Fulkieh, P.(1983). **Dialectic**, translated by Mustafa Rahimi, Tehran: Agah.
- Hegel, G. W. F.(1975). *Lectures on The Philosophy of world history*, by H.B nibest, Cambridge university press.
- Hegel, G. W. F.(1977). *Phenomenology of spirit*, tr by v miller, Oxford and New York, Oxford university press, 1977.

- Hegel, G. W. F.(2000). *Rison in history*, (H. Enaeiat, Trans). Tehran: Shafiei. (In Persian).
- Hegel, G. W. F.(1957). *Aghl dar tarykh*, translated by Hamid Enayat, Tehran: Sharif University of Technology.
- Hegel, G. W. F. (1999). *Anasore falsafaye hagh*, translated by Mehbod Irani Talab, Tehran: Parvin.
- Hegel, G.W. F. (1779). *Khodaygan w bandeh (Ba tafsire Aleksaner Kojo)*; Translation and foreword by Hamid Enayat, Tehran: Kharazmi.
- Hegel, G. W.F. (2017). *Padidarshenasye jan*, translated by Baqir Parham, Tehran: Kandokav.
- Hippolyte, J. (1986). *Moghadamehei bar falsafaye taeykh-e- Hegel*, translated by Baqir Parham, Tehran, Agah.
- Kelly, G.A. (1993). *Notes on Hegel's Lordship and Bondage*, edited by Robert stern, London and New York, Rout ledge, press.
- Mojtahedi, K. (2009). *Darbaraye Hegel w falsafaye aw*, Tehran: Amirkabir.
- Raisi, A. Allami,Z.(2021). " Homology or alteration of two levers of lover and beloved in Mowlana and Sa'di's Ghazals", *Journal of Lyrical Literature Researches*,University of Sistan and Baluchistan, Volume 20, Number 39, Autumn and Winter, pp. 135-156.
- Rauch, L.(2012). *Falsafaye Hegel*, translated by Abdol Ali Dastghib, Abadan: Porsesh.
- Saadi, M-o- D. A.(2015). *Ghazalhaye Saadi*, edited by Gholamhossein Yousefi, Tehran: Sokhan.
- Singer, P. (2000). *Hegel*, translated by ezatollah Fouladvand, Tehran: Tarh-e-Naow.
- Stepelevich. L.(1993). *Selected Essays on G.W.F Hegel* by Humanistic press international, Inc.
- Taylor, Ch.(2000). *Hegel w jameaye modern*, translated by Manouchehr Haghighi Rad, Tehran: Markaz.
- Wall, J. (2017). *Nakhshnodye agahi dar falsafaye Hegel*, translated by Baqer Parham, Tehran: Agah.
- Zamiran, M. (1998). *Jostarhei piramon-e- honar w zibaei*, Tehran: Kanon.

تحلیل دیالکتیک «خدايگان و بنده» میان «معشوق و عاشق» در غزلیات سعدی

علی دلیر دیسفانی^۱ | علیرضا شعبانلو^۲ | سهیلا موسوی سیرجانی^۳

۱. دانشجوی دکتری، زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، تهران، ایران. رایانامه: dalirali110@gmail.com
۲. نویسنده مسئول، دانشیار زبان و ادبیات فارسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران. رایانامه: a.shabanlu@ihcs.ac.ir
۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران. رایانامه: mousavi_sirjani@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	یکی از مباحث مهم فلسفه گئورگ هگل در کتاب «پدیدار شناسی روح»، گفتار «خدايگان و بنده» است. دیالکتیک خدايگان و بنده آغاز سیر اندیشه و مبنایی برای خودآگاهی و آزادی انسان است. بنابراین خودآگاهی و آزادی در فرایند دیالکتیک پیکار، میان شخصیت‌ها به مثابه خدايگان و بنده محقق می‌شود. این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی، رابطه کنشگرانه خدايگان - بنده را میان معشوق و عاشق در غزلیات سعدی تحلیل می‌کند. همچنین خودآگاهی و آزادی عاشق در رابطه با معشوق واکاوی می‌شود. با توجه به گفتار خدايگان و بنده می‌توان گفت که ستیز میان معشوق و عاشق در فرایند دیالکتیک روی می‌دهد. وجود معشوق برای تحول اندیشه و عواطف عاشق لازم است. عاشق از رهگذر دیالکتیک به خودآگاهی و آزادی می‌رسد. ذهن عاشق در غزل سعدی در دو روند حرکت می‌کند؛ عاشق در فرایند دیالکتیک با وصال معشوق و شناسایی ابژه از حرکت باز می‌ماند. در فرایند دیگر، تحمیل ارج به معشوق برای عاشق، میسر نمی‌شود. عاشق از خودبیگانگی می‌شود و عوامل بیرونی و واقعی عشق را «نفی» می‌کند و در این وضعیت بی‌آنکه دیالکتیک رفع شود؛ عاشق به رهایی و آزادی دست می‌یابد. سپس خودآگاهی، عاشق از شناخت حسی معشوق جدا می‌شود و در سیر آگاهی، خواست فردی او با خواست کلی یگانه می‌شود. از این رو مانایی معشوق برای عاشق اهمیت می‌یابد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۲۴	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۲/۲۸	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۳۱	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱	
کلیدواژه‌ها:	
خدايگان، بنده، عاشق، معشوق، هگل، غزلیات سعدی.	

دلیر دیسفانی، علی؛ شعبانلو، علیرضا؛ موسوی سیرجانی، سهیلا. "تحلیل دیالکتیک «خدايگان و بنده» میان «معشوق و عاشق» در غزلیات سعدی" پژوهشنامه ادب غنایی، دوره ۲۲(۴۲)، ۱۴۶-۱۲۹.

<http://doi.org/10.22111/jllr.2023.44846.3135>

۱. مقدمه

در ادب غنایی ایران، بویژه غزلیات شاعران معشوق و عاشق دارای رابطه ای دو سویه هستند که در تحلیل دیالکتیک می توان چنین ارتباط و پیوندی واکاوری کرد و زوایایی فرهنگی ایرانیان را در این ارتباط درک کرد. هگل در کتاب «فلسفه تاریخ» (*Philosophy of History*) بر این باور است که «ماهیت جدلی (دیالکتیکی) مفاهیم ذهنی، دارای نمودهای عینی مستمر است و به تدریج از آنها فرامی گذرد. هر مرحله این جریان، سرشت روح هر قوم را پدید می آورد «روحیه ملی همراه با همه ویژگی های حیات معنوی، قوانین، هنر، دین و دانش در فرایند دیالکتیک تاریخی صور خاصی به خود می گیرند. این روحیات ملی در فرایند تکامل اجتناب ناپذیر خود، لحظه هایی از یک روح همگانی و جهانی به شمار می روند که در جریان تاریخ به نهایت کمال و تعالی نایل می شوند» (Hegel, 1975:65).

گئورگ هگل در پیش گفتار کتاب «پدیدارشناسی روح» (*Phenomenology of the Spirit*) می نویسد: «در ایده آلیسم، مفهوم در فرایندی دیالکتیکی، واقعیت را می آفریند و محتوای حرکت دیالکتیکی چیزی جز "سوژه" نیست» (Hegel, 1977:4). از این رو همانا سوژه یا بنده است که در حرکت دیالکتیکی به نهایت کمال می رسد. می توان گفت که عاشق در جایگاه سوژه یا بنده در تقابل با خدایگانش - معشوق - است. تحلیل دیالکتیک میان «معشوق و عاشق» به مثابه «خدایگان و بنده» در غزلیات سعدی، تجربه های شخصی شاعر و همچنین اندیشه و فرهنگ ایرانی را بازتاب می دهد.

۱-۱- بیان مساله و سوالات تحقیق

با توجه به دیدگاه هگل، عشق مفهومی کلی، امری دیالکتیکی و نمایانگر سیر رشد و تعالی عواطف آدمی به شمار می آید. در آثار ادب غنایی ایران بیشترین پیوند و رابطه میان عاشق و معشوق ترسیم و توصیف می شود. با کاربست نظریه هگل می توان نشانه هایی را از رابطه خدایگانی معشوق و بندگی عاشق در آثار ادب غنایی یافت. در این صورت می توان در گستره ادب غنایی ایران، رابطه میان معشوق و عاشق را با نظریه خدایگان و بنده تحلیل و واکاوی کرد. بنابراین این پژوهش در تلاش است که به این سوالات پاسخ دهد:

۱- ستیز میان معشوق و عاشق به مثابه خدایگان - بنده در غزل سعدی چگونه بازنمایی می شود؟

۲- سیر تطور و تحول آزادی و رهایی عاشق به مثابه بنده در غزل سعدی چگونه است؟

۳- روند دیالکتیکی میان عاشق و معشوق از ستیز تا رهایی چگونه ترسیم می شود؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

دیالکتیک در نگاه هگل دارای ماهیت در زمانی است. هگل «اصل تاریخی را ترجمان جنبه های آگاهی، شاخص مشترک دین، نظام های اخلاقی، دانش، هنر و خواست هر قوم می داند» (هگل، ۱۳۳۶:۱۸۶). با چنین رویکردی می توان فرایند تحول اندیشه و فرهنگ را در تاریخ هر قوم یا ملت واکاوی کرد. بنابراین با کاربست نظریه خدایگان-بنده می توان روند اندیشه و احوال عاشق و معشوق را در غزل سعدی واکاوی کرد و سیر تاریخی و تقدم و تاخر اندیشه و ادراک عاشق و معشوق را در غزلیات سعدی درک کرد.

۱-۳- روش تحقیق

روش انجام این پژوهش توصیفی-تحلیلی است و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای معتبر، نظریه خدایگان و بنده را در فلسفه تاریخ هگل تبیین می‌کند و سپس با مطالعه غزل سعدی، نمونه‌های هم‌خوان با نظر هگل، تحلیل می‌شوند.

۱-۴- پیشینه تحقیق

با توجه به ظرفیت نظری دیالکتیک خدایگان و بنده در شناخت تاریخ اندیشه و ادبیات تا کنون پژوهشی در ارتباط عاشق و معشوق در ادب غنایی، بویژه غزل سعدی انجام نشده است؛ اما مقالاتی محدود به بررسی متون هنری پرداخته‌اند:

مقاله «بررسی دیالکتیک خدایگان و بنده هگل در مرگ یزدگرد اثر بهرام بیضایی و سارداناپولس اثر لرد بایرون»، تلاشی برای بررسی انطباق این نظریه با متن نمایشنامه‌های ذکر شده است. دیالکتیک خدایگان و بنده در دو اثر وجود دارد؛ اما شرایط لازم برای تداوم آن فراهم نیست. در هر دو اثر پیکار میان خدایگان و بنده به شیوه دیالکتیک هگل رفع نمی‌شود. روایت این آثار با مرگ شخصیت خدایگان فرجام می‌یابند. (سید محمد مرندی و فاطمه اکبری، ۱۳۹۱). در مقاله «گلنار و کنراد: دیالکتیک خدایگان و بنده هگلی در کورسار» به بررسی دیالکتیک خدایگان و بنده بین شخصیت‌های زن و مرد اثر «کورسار» نوشته «لرد بایرون» می‌پردازد. در این پژوهش زنان در جایگاه بنده و مردان در جایگاه خدایگانی نیرومند ترسیم می‌شوند. زن در این اثر برده می‌ماند و نمی‌تواند سیر تحولی جایگاه خویش را به پیش براند. از این‌رو این اثر نمی‌تواند بازتابی از دیالکتیک هگل ارائه کند. (مرضیه فریور، ۱۳۹۵). مقاله «خوانشی هگلی از فلسفه تاریخ اساطیری ایران در شاهنامه فردوسی با تاکید بر گفتار خدایگان و بنده» به تحلیل اسباب فراگرد تاریخی ستیز و راه رسیدن به خودآگاهی و آزادی شخصیت‌ها و اقوام در بخش اساطیری شاهنامه فردوسی می‌پردازد. این پژوهش خوانشی فلسفی-تاریخی در اساطیر شاهنامه فردوسی بر پایه فلسفه تاریخ هگلی است (چیمین فتحی و دیگران، ۱۳۹۸). مقاله «نقش قهرمان در فیلم «درباره الی» ساخته اصغر فرهادی براساس اندیشه هگل» به مسئله جدال میان شخصیت‌های فیلم می‌پردازد و نقش قهرمان مدرن را براساس دیدگاه هگل در فیلم «درباره الی» نشان می‌دهد. این مقاله روابط دیالکتیک میان زوج‌های زن و مرد به صورت خدایگان و بنده در قالب ساز و کارهای روانی شخصیت‌ها بازنمایی می‌کند. (اسداله غلامی، ۱۳۹۹). مقاله «بررسی رابطه «خدایگان و رعیت» در آراء سیاسی سعدی از منظر تاریخ گرای نو»، مناسبات شاه و رعیت را با نظر به بسترهای تاریخی در آراء سیاسی سعدی بررسی می‌کند. در این پژوهش مفاهیم «خدایگان و رعیت» پیوندی با مفاهیم نظری هگل ندارد و رویکرد تحلیلی پژوهش، تاریخی است. (علیرضا امیدبخش و محمد امیر جلالی، ۱۴۰۰).

نظریه دیالکتیک «خدایگان و بنده» هگل دارای قابلیت کاربردی و کارکردی در تحلیل آثار ادبی و هنری است؛ اما پژوهشگران نقد و نظریه ادبی برای تحلیل متون ادب فارسی از این نظریه کمتر استفاده کرده‌اند. نوآوری پژوهش در این است که با کاربست دیدگاه‌های فلسفی گنورگ هگل در بحث دیالکتیک «خدایگان و بنده» می‌توان جهان‌نگری و سیر تحول ادراک عاشق و معشوق نسبت به یکدیگر را در غزلیات سعدی نمایان کرد. از این‌رو این دیدگاه فکری می‌تواند در تحلیل متون ادبی نتایج تازه‌ای به دنبال داشته باشد.

۲- چارچوب نظری

پیرامون چگونگی آگاهی و کنش بنده باید به حرکت ذهن در کسب شناخت پرداخت. در نگاه هگل حرکت فکر برای شناخت هستی امکانپذیر نیست؛ «مگر این‌که از مقوله «وضع» [تز] خاص خود و از مقوله «وضع مقابل» [آنتی تز] خود به امر

سومی به نام «وضع مجامع» [سنتز] برسد» (مجتهدی، ۱۳۷۶: ۷۴). سوژه یا بنده در موقعیت «وضع» است که با «وضع مقابل» اش - خدایگان - در ستیز است. از این رو ویژگی سوژه یا بنده، نفی کنندگی است. «بنده، در دیالکتیک هگل «نفی» کننده و عامل ایجاد امر سوم یا وضعیتی جدید است» (هیپولیت، ۱۳۶۵: ۱۳۸). هگل در تعریف دیالکتیک می‌گوید: «دیالکتیک سازش تناقضات در وجود اشیاء و ذهن است» (Hegel, ۲۰۰۰: ۶۳). در روند دیالکتیکی هگل سه مرحله برای وجود «تصدیق»، «نفی» (Negation) و «نفی نفی» (Negation of negation) می‌توان ترسیم کرد... «اولین مرحله وجود، «هستی هست» نام دارد. این وجود واضح و غیر قابل انکار است. وجود دیگر، «نفی» یا «هستی نیست» است؛ چنین وجودی «هستی» یا «نیستی» آن نامشخص و نفی کننده مرحله اول است. این نفی کننده نیز در طولی زمان نفی می‌شود و هستی تازه‌ای به وجود می‌آید که بدان «نفی نفی» گفته می‌شود» (فولکیه، ۱۳۶۲: ۲۳). ستیز اولین مرحله و دومین مرحله وجود، باعث پدید آمدن امر سوم می‌شود. این سیروورت دائمی، تنها در «زمان» امکان پذیر است. در این حرکت ایستایی وجود ندارد. «جنبش دیالکتیکی، همان حرکت تاریخ و اندیشه است. بنابراین، نظریه دیالکتیک در کل مابعدالطبیعه جریان دارد» (راوچ، ۱۳۸۲: ۸۱).

هگل در کتاب «پدیدارشناسی روح» در تبیین معناداری سیر تاریخ، به بحث خدایگان و بنده تاکید دارد. او پیش از بحث «خودآگاهی»، از ذهنی سخن می‌گوید که تنها از کیفیت درونی و مراحل رشد طبیعی خویش، آگاه و از ابژه‌های بیرونی ناآگاه است. از این رو این ذهن در ابتدا فضا و تغییرات بیرون از خویش را احساس می‌کند و سپس به یقین حسی می‌رسد. پس «ذهن می‌تواند به «این»، «اینجا» و «اکنون» اشاره کند که با وجود ظاهر جزئی، دارای کلیت هستند» (Hegel, ۱۹۷۷: ۵۹-۶۰). «ذهن نمی‌خواهد هیچ چیزی خارج از خود را تحمل کند و آگاهی‌های دیگری را در مقابل خود می‌بیند» (ibid: ۵۳). ذهن با اندیشیدن در مفاهیم، آگاهی می‌یابد و در اندیشیدن به چیزها به «خود» نیز می‌اندیشد و به «خود» آگاه می‌شود. از این رو ذهن در فرایند شناخت پدیده‌ها می‌تواند هستی و تاریخ را مجسم سازد. «ذهن این شناخت را از مفاهیم محض شروع می‌کند و به میزان فعالیت در پدید آوردن مفاهیم، می‌یابد که غیرها، خود او هستند و چیزی جز او وجود ندارد. بنابراین به همه چیز می‌اندیشد و به «خود» آگاه می‌شود» (هگل، ۱۳۳۶: ۱۸۵).

از نظر هگل منشأ اصلی نزاع میان خدایگان و بنده به موضوع «خودآگاهی» یا شعور به «خود» بر می‌گردد؛ زیرا فرق اساسی میان انسان و حیوان این است که حیوان از مرتبه احساس ساده نفس خود فراتر نمی‌رود؛ اما انسان خودآگاه است. «این خودآگاهی، نخستین بار با واژه «من» ابراز و اظهار می‌شود و آنچه یک موجود را به عنوان «من» موجودیت می‌بخشد؛ آرزوی آگاهانه است. بنابراین انسان، همان هستی خودآگاه است و متضمن آرزو و مسبوق به آرزوست (هگل، ۱۳۵۸: ۷-۲۵).

موضوع آرزوی معنوی، آرزوی دیگر است، این پیوند می‌تواند رابطه میان خدایگان و بنده را با خودآگاهی نشان دهد. نخستین شکل این آرزو در تاریخ، آزمجویی است که به موجب آن بنده و خدایگان در یک رابطه متقابل می‌خواهند ارج و حقشان از جانب یکدیگر شناخته شود؛ از این رو رویارویی میان آرزوها و خواست‌ها پیش می‌آید. «در نتیجه میان انسان‌ها پیکار رخ می‌دهد. پیروز این پیکار کسانی هستند که از مرگ نهراسند و در راه سروری خطر کنند و آنان که جان خویش را عزیز می‌دارند؛ شکست خواهند خورد» (سینگر، ۱۳۷۹: ۲۰). «من» به دلیل نیاز طبیعی، چیزی را از آن خود می‌سازد و در برابر آن چیز یک اراده بالفعل است و ابژه‌ای برای خویشتن نیز هست و این جنبه، مقوله مالکیت را تشکیل می‌دهد. در واقع هگل ذات و ماهیت مالکیت را اراده می‌داند» (Stepelovich, ۱۹۹۳: ۱۱۷). در این رابطه و پیوند است که مالکیت خدایگان بر بنده آشکار می‌شود و ریشه آن را باید در اراده بالفعل خدایگان جست. هنگامی که انسان از خویشتن آگاه شود به یافتن «من» نائل می‌شود که با سخن آشکار می‌شود. انسانی که سیر و نظر می‌کند در موضوع سیر و نظر خود جذب می‌شود. «عامل شناسایی با جذب در موضوع، خود را در چیزی که شناخته است گم می‌کند. اینچنین انسان نمی‌تواند به «خود» آید» (کوژو، ۱۳۵۸: ۲۶).

بنابراین خدایگان یا بنده با جذب در موضوع، وارد ایستایی می‌شود و دیگر رابطه دیالکتیکی و سیر تاریخی آن متوقف می‌شود؛ اما هستی و حیات دیالکتیکی تنها با به خود آمدن بر اثر آرزو برای عامل شناسا ممکن می‌شود و باید دانست که «خودآگاهی فقط به واسطه و میانجی یک خودآگاهی دیگر وجود دارد؛ از این رهگذر با وجود غیریت، وحدت خویش را در می‌یابد» (Hege, 1977 : 110).

خدایگان و بنده در پیوند یکدیگر معنا می‌یابند و آگاهی و آزادی مستلزم یکدیگرند. «آگاهی از خویش با آگاهی از چیزهای دیگر یعنی «اراده»‌های جز اراده «من» ممکن است. بنابراین تقابل و رویارویی اراده‌ها آغاز نبرد خواهد شد» (ibid:66). «خدایگان و بنده» در فلسفه هگل جنبه‌ای دیگر از خودآگاهی را بازتعریف می‌کند. خودآگاهی‌ها در ابتدا به صورت بیگانگان با هم دیدار می‌کنند؛ سپس در تضاد با هم قرار می‌گیرند؛ سرانجام یکی بر دیگری چیره می‌شود. همچنین «دیالکتیک خدایگانی و بندگی ما را به بازشناسی وحدت خودآگاهی‌ها رهنمون می‌کند» (هگل، ۱۳۹۷: ۲۴۲).

۱-۲- معشوق به مثابه خدایگان عاشق

در دید هگل انسان حقیقی، آفریننده کنش و واکنش متقابل میان خویشتن و دیگران است. هنگام نخستین رویارویی انسان-ها با دیگران، دو نوع هویت شکل می‌گیرد؛ «یکی آگاهی مستقلی که ماهیت ذاتی‌اش در هستی برای خویش است و خدایگان یا ارباب نام دارد. دیگری آگاهی غیر مستقل و وابسته که ماهیتی ذاتی یا هستی‌ای برای دیگری است که بنده یا برده خواند می‌شود» (هگل، ۱۳۵۸، ۵۰). سعدی بر پادشاه نامیدن معشوق اصرار می‌ورزد: «ای پادشاه سایه ز درویش وامگیر» (سعدی، ۱۳۸۵: ۵/۱۱۰)، «نه عجب چنین لطافت که تو پادشاه داری» (همان: ۸/۲۸)، «چه مرا به از گدایی چو تو پادشاه دارم» (همان: ۲/۱۸۰)، «سر بندگی به حکمت بنهم که پادشاهی» (همان: ۱/۸۹)، «شهر آن توست و شاهی» (همان: ۲/۱۰۷)، «تو صاحب منصبی جانا» (همان: ۶/۲۹۳)، «چندان که خواهی ناز کن چون پادشاهان برخدم» (همان: ۵/۲۳۴)، «در پای رقیبش چه کنم گر نهم سر/محتاج ملک بوسه دهد دست غلامان» (همان: ۵/۱۸)، «نوع تقصیری تواند بود ای سلطان حسن» (همان: ۲/۵۹۰)، «گدایی پادشاهی را به شوخی دوست می‌دارد» (همان: ۲/۶۳) و... در این نمونه‌ها، معشوق خود را ارباب و خدایگان می‌نامد و عاشق نیز او را خدایگان خویش می‌داند. عاشق تسلیم محض معشوق است تا او را آن چنانکه می‌خواهد بزند یا بنوازد» (رئسی و علامی، ۱۴۰۱: ۱۴۹). در واقع از معشوق، امکان گریزی نیست. از این روی ارج و جایگاه خدایگانی معشوق محقق می‌شود:

نه گریز است مرا از تو نه امکان گریز   چاره صبرست که هم دردی و هم درمانی (سعدی، ۱۳۸۵: ۳/۹۱۱)

در غزلیات سعدی معشوق پادشاهی راهزن است که آشکارا و با توسل به زور دل و تقوی عاشق را به یغما می‌برد: «کوس غارت زد فراقت گرد شهرستان دل» (همان: ۳/۵۳۸)، «کوس غارت می‌زند در راه تقوی روی تو» (همان: ۷/۵۵۴). بنابراین، کاربرد واژه غارت در شعر سعدی نشان می‌دهد که معشوق حاکم بر جان و مال عاشق است. عاشق در چنین موقعیتی پیروزی یا مرگ را در ستیز با معشوق نپذیرفته است و حریفانی که معشوق برایش ارزانی کرده است؛ می‌پذیرد. بنابراین عاشق به اربابش وابسته شده است و اربابی و خدایگانی معشوق را بی‌چون و چرا می‌پذیرد و از او گله‌ای ندارد؛ زیرا به خدایگانی معشوق باورمند است:

بنده‌ام گر بی‌گناهی می‌کشد   راضی‌ام گر بی‌خطایی می‌زند (همان: ۸/۲۳۵)
با آن‌که اسیران را کشتی و خطا کردی   بر کشته گذر کردن نوع کرمی باشد (همان: ۵/۲۶۲)

عاشق به صید تشبیه می‌شود و حیوان صید شده بهره‌ای جز مرگ ندارد. از دید هگل «ریشه هر نوع حرکت و جلوه حیات در تضاد است؛ هر چیز تا زمانی که تضادی در خود نهفته دارد، قادر به حرکت است» (دونت، ۱۳۸۱، ۱۱۵). تضاد میان عاشق و معشوق باعث می‌شود که حیات عشق با تحمل و پذیرش نیروهای متقابل در جریان باشد. اگر معشوق و عاشق نتوانند تضاد درونی خود را تحمل کنند؛ حرکت عشق و ستیز میان معشوق به مثابه خدایگان و عاشق به مثابه بنده مُیسّر نخواهد شد.

۲-۲- عاشق و شناسایی موضوع (معشوق)

عشق به محبوب زمینی و آرزوی وصال عاشق به خدایگان، آگاهی نخستین را به دنبال می‌آورد. این آغاز دیالکتیک عاشق (بنده) و معشوق (خدایگان) است. عاشق خواهان عشق معشوق است و همین معشوق را در جایگاه خدایی قرار می‌دهد. سعدی به توصیف معشوق زمینی می‌پردازد که خود را سزاوار دلبری می‌داند و آرزوی عاشق، تقرب به زیبایی، مهر، وفا و حالات معشوق است. از این رو غزل سعدی، خدایگان مورد پسند عاشقی را به تصویر می‌کشد که محبوب را تنها مایه حسادت خود می‌خواند و با زبانی گویا آرزوی وصالش دارد:

هرگز حسد نبردم بر منصبی و مالی   الا بر آن که دارد با دلبری وصالی (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۱/۵۴۱)
دانی کدام دولت در وصف می‌نیاید   چشمی که باز باشد هر لحظه بر جمالی (همان: ۱۲/۵۴۱)

عاشق، معشوق را صاحب جان خویش می‌داند و آرزومند است که خدایگان، لحظه‌ای او را به حضور خواند. همچنین معشوق را صاحب رحمت می‌داند؛ چه رحمت همواره از سوی خدایگان نسبت به بنده معنای می‌یابد:

گر جان طلبی فدای جانانت   سهل است جواب امتحانت (همان: ۱/۱۵۱)
ای که رحمت می‌نیاید بر منت   آفرین بر جان و رحمت بر تنت (همان: ۱/۱۴۴)
چه لطیف است قبا بر تن چون سرو روانت   آه اگر چون کمرم، دست رسیدی به میانت (همان: ۱/۱۴۹)

توصیف معشوق در شعر سعدی مُبیین آرزو و ادراک عاشق از خویشتن است. عاشق می‌داند که آرزویش بهر مند شدن از عشق معشوق است و هم اینکه خود را در این رابطه به مثابه برده می‌یابد:

فراق را دلی از سنگ سخت تر باید   مرا دلی است که با شوق بر نمی‌آید (همان: ۱/۲۷۹)
هر شب اندیشه دگر کنم و رای دگر   که من از دست تو فردا بروم جای دگر (همان: ۱/۳۰۱)
میان باغ حرام است بی تو گردیدن   که خار با تو مرا به که بی تو گل چیدن (همان: ۱/۴۶۵)

این ابیات آرزوها، نیازها و حالات عاشقانه انسانی را بیان می‌کند که برای رسیدن به محبوب، رنج‌های جهان را به دل خریدار است و با سوز و گداز ناشی از عشق، دست و پنجه نرم می‌کند؛ اما با همه این دردها لحظه‌ای محبوب را فراموش نمی‌کند. نخستین بار که عاشق به معشوق برمی‌خورد، هویت می‌یابد و از خویشتن به عنوان یک عاشق، اطمینان ذهنی حاصل می‌کند:

تا دست‌ها کمر نکنی بر میان دوست   هیهات کام من که برآید در این طلب (همان: ۱/۱۰۲)
با خویشتن همی برم این شوق تا به خاک   بوسی به کام دل ندهی بر دهان دوست (همان: ۷/۱۰۲)
این بس که نام من برود بر زبان دوست   وز خاک سر برآرم و پرسم نشان دوست (همان: ۹/۱۰۲)

رابطه عاشق به مثابه خدایگان و بنده یک رابطه دوسویه و دیالکتیکی است. عاشق هنگامی که موضوع (معشوق) را شناسایی کند به آرامش می‌رسد و سکون او را فرا خواهد گرفت. بنابراین وصال عشق جسمانی که شناسایی به همراه دارد، عاشق را به فردی ایستا تبدیل می‌کند.

۲-۲- دیالکتیک پیکار و تلاش عاشق برای ارج شناسی

بنا بر باور هگل، آرزوی انسان تابع آرزوی ارج شناسی است؛ بدین معنا که «ارج و ارزشی که من نماینده آن هستم؛ از جانب دیگر به رسمیت شناخته شود. بنابراین سخن گفتن از «اصل» خودآگاهی، ناگزیر از سخن گفتن پیکار تا پای جان در راه شناساندن ارج خویش است و بدون این پیکار جانبازانه، آدمیزادگان هرگز نمی‌توانستند در بسیط زمین به وجود آیند» (فایندلی، ۱۳۷۸: ۳۴). تلاش عاشق برای تحمیل ارج خویشتن به معشوق به شکل پیکار نمود می‌یابد. عاشق برای اطمینان ذهنی، باید تصویری را که از خویشتن در ذهن دارد بر معشوق تحمیل کند. عاشق باید جهان موجود را که در آن ارج و اعتبارش شناخته شده نیست؛ به جهانی تبدیل کند که ارزش و قدرش در نزد معشوق شناخته شود. عاشق برای اینکه خود را به معشوق معرفی کند از داشته‌های معنوی خود می‌گوید. تلاش عاشق، پیکاری برای تحمیل ارج خویش به معشوق است. عاشق از شیرین سخنی خود یاد می‌کند و معشوق را متوجه این نکته می‌نماید که مردم روزگارش هم به اعتبار هنر سخنش پی برده‌اند. او سخن خود را با زیبایی معشوق، برابر می‌داند:

حسن تو نادر است در این عهد و شعرمن	من چشم بر تو و همگان گوش بر منند (سعدی، ۱۳۸۵: ۸)
سعدی شیرین زبان این همه شور از کجا	شاهد ما آیتی است وین همه تفسیر او (همان: ۴۸۱/۹)
من نه آنم که عدو گفت تو خود دانی نیک	که ندارد دل دشمن خبر از عالم دوست (همان: ۹۹/۶)

عاشق در جهانی می‌زید که منزلتش نادیده گرفته می‌شود. او در برخورد با معشوق می‌خواهد که منزلتش شناخته شود. این آغاز کنش عاشق است و کنش، زمانی آغاز می‌شود که عاشق خود را بر معشوق تحمیل کند؛ اما معشوق نیز به اقتضای انسانیتش به همین شیوه رفتار می‌کند. در نتیجه نخستین کنش آدمی که موجد انسانیت است به صورت پیکاری میان عاشق و معشوق روی می‌دهد. گاه عاشق می‌خواهد با ارادت و جانبازی در راه معشوق ارجش را به معشوق بنمایاند. از این روی عاشقان، فرمانبران بیچاره‌ای برای خدایگان معشوق هستند و از اجرای حکم معشوق «نه گزیری دارند و نه گریز» (همان: ۴۸۲/۶). حتی اگر معشوق قصد جان او را بکند، او باید بگوید: «بی جرم بکش که بنده مملوک/ بی شرع ببر که خانه یغماست» (همان: ۵/۱۵۸) و یا «نفس ما قربان توست و رخت ما یغمای تو» (همان: ۸/۶۶۲) و اگر فرمان نبرد چه کند؟ (همان: ۱۱/۴۳۸) چون در صورت گریختن «خیالش به تاختن بکشد» (همان: ۴/۵۴۶) و به هر حال «تسلیم تو سعدی نتواند که نباشد/ گر سر بنهد ورنه دست تو بالاست» (همان: ۱۲/۳۰)

خدایگان آرزو می‌کند که ارجش از جانب بنده‌ای ارزشمند پذیرفته شود؛ «زیرا خدایگان بر این باور است که ارجش از جانب بنده‌ای کم ارزش شناخته شده است؛ نه از جانب بنده‌ای که در حکم انسانی والاست» (ضمیران، ۱۳۷۷: ۸-۵۷). خواست و آرزوی معشوق نیز در مقام اربابی این است که ارجش از جانب عاشقی مطلوب پذیرفته شود؛ اما عاشق برای معشوق در حکم شیئی کم ارزش است. گرچه عاشق ارج معشوق را می‌شناسد و او را به عنوان خدایگان می‌پذیرد؛ اما معشوق به آرزوی خود و خرسندی و خشنودی واقعی نرسیده است. در غزل سعدی معشوق، عاشقان زیادی دارد و تعداد آن را زیاد می‌داند. معشوق، مانند خود آگاهی‌ای طرفدارانش را زیاد جلوه می‌دهد؛ اما عاشقان را ارج نمی‌نهد و گروه عاشقان را هم‌ردیف خاک پست می‌-

داند. عاشق نیز در پاسخ، برای نشان دادن ویژگی مثبت تواضع و تسلیم خود را نمایان می‌کند. بنابراین معشوق اینگونه به خودآگاهی خویش، هویت قدرتمند و باشکوهی می‌بخشد:

هر خم از جعد پریشان تو زندان دلی است   تا نگوئی که اسیران کمند تو کمند (سعدی، ۲۴۶: ۱۳۸۵/۶)
گفتی ز خاک بیشترند اهل عشق من   از خاک بیشتر نه که از خاک کمترین (همان: ۴۳۷/۵)
آزمودم درد و داغ عشق باری صد هزار   همچو من معشوقه یک ره آزمودی کاشکی (همان: ۲/۵۹۰)
مه دوهفته اسیرش گرفت و بند نهاد   دو هفته رفت که از وی خبر نیامد بیش (همان: ۲۳۸/۴)

معشوق به عاشقانی ارزشمند نیاز دارد. از این روی باید عاشقش را بیازماید. در این میان عاشق مدعی است که بارها از سوی معشوق آزموده شده است. اما معشوق همچنان عاشق را مانند دیگر عاشقان پذیرفته است:

ای که گفتی دیده از دیدار بت رویان بدوز   هر چه گوئی چاره دانم کرد جز تقدیر را (همان: ۸/۱۳)

به نظر هگل، نبرد برای ارج شناسی با مرگ هر دو حریف یا یکی از آنان پایان می‌یابد. اگر هر دو حریف در نبرد کشته شوند، آگاهی یک سره نابود می‌شود. اگر یکی از دو حریف زنده بماند؛ مغلوب مرده است و پیروزی برای غالب بی‌معنا می‌شود. پس، پیکارجو از کشتن حریف خود هیچ سودی نمی‌برد، به این دلیل باید حریف خود را به شیوه جدی نابود کند؛ یعنی باید زندگی و آگاهی او را برایش باقی بگذارد و تنها استقلال او را از میان ببرد و اینگونه او را بنده خود کند (هگل، ۱۳۵۸: ۴۷-۵۰).

از جان رمقی دارم و هم برخی جانم   دشنام کرم کردی و گفتی و شنیدم (سعدی: ۵/۶۹۳)
گفتی به غم بنشین یا از سر جان برخیز   فرمان برمت جانا بنشینم و برخیزم (همان: ۵/۶۹۳)
گر بی تو بود جنت بر کنگره نشینم   و با تو بود دوزخ در سلسله آویزم (همان: ۵/۶۹۳)

عاشق با کنش خود در برابر معشوق اعتبار و اهمیت خود را نمایان می‌کند و هویت خویشتن را برای خود بازآفرینی و تقویت می‌کند. با این روی عاشق در برابر اربابش (معشوق) شناخته‌تر می‌شود. همچنین معشوق در ارتباط با عاشق به خویشتن آگاهی پیدا می‌کند. معشوق و عاشق به مثابه خودآگاهی طالب یکدیگرند، معشوق می‌خواهد خود را در آینه عاشق ببیند؛ زیرا برای اینکه کسی از خود به مثابه موجودی «خودآگاه» آگاهی داشته باشد، لازم است تا موجود خودآگاه دیگری را مشاهده کند.

۲-۴- دیالکتیک آگاهی و از خودبیگانگی عاشق

زمانی تکامل عشق ادامه می‌یابد و وصال میسر می‌شود که معشوق و عاشق بتوانند یکدیگر را به رسمیت بشناسند، یعنی با پذیرش اراده یکدیگر، هر یک، دیگری را هم مانند خود غایت بپندارد. «این بنده است که تاریخ را می‌سازد اما تنها زمانی به این کار قادر است که ارباب، انسانیت را ممکن ساخته است» (Kelly, 1993: 174). آگاهی عاشق رو به غایتی از پیش تعیین نشده دارد که باید آن را به دست آورد. عاشق در جایگاه بنده و مقوله دوم دیالکتیک، اراده محدود و فعالی دارد. او مطابق فرمان خدایگانش (معشوق) عمل می‌کند و هویت خویش را بر محصول کار عشق می‌گذارد. هنگامی که عاشق معنایی از هدف و کار خود به دست می‌آورد؛ آگاهی‌اش بیشتر می‌شود. هریک از آگاهی عاشق و معشوق به دنبال دنیای مطلوب خویشند. بنابراین خواست هر یک آزادی دیگری را محدود می‌کند و از این روی اراده‌ها و در نتیجه آگاهی‌ها در تقابل یکدیگرند. بدین سبب آگاهی‌ای بر آگاهی دیگر چیره می‌شود و بحث خدایگانی معشوق و بندگی عاشق پیش می‌آید. معشوق به اشکال مختلف، خودآگاهی عاشق را استثمار می‌کند. روش‌هایی به کار می‌برد تا آگاهی‌هایی را از عاشق سلب کند. با سلب آگاهی، بحث از خودبیگانگی پیش می‌آید. عاشق فکر می‌کند که کسی نیست و معشوق به مثابه ارباب از دنیای دیگر است. عاشق،

بدنامی در ره عشق معشوق را طبیعی و بدیهی می‌داند و می‌گوید، کسی که در راه معشوق در اندیشه نام ننگ و آبرو باشد باید به عشق او تردید کرد:

سعدی اگر نام و ننگ در سر او شد چه شد مرد ره عشق نیست کهش غم ننگ است و نام (سعدی، ۱۳۸۵: ۸/۳۶۰)
 رامین شاهزاده است؛ اما به عنوان برده ویس معرفی می‌شود. رامین بر این تصور است که ویس از دنیای دیگر است و جایگاه اجتماعی خود را برای بندگی کردن به معشوق رها می‌کند. رامین به گونه‌ای از خود بیگانه می‌شود که همه چیز و همه کس را در معشوق می‌بیند:

رامین چو اختیار غم عشق ویس کرد کرد یک بارگی جدا ز کلاه و کمر فتاد (همان: ۳/ ۱۵۶)
 خاک پایش خواستم شد بازگفتم زینهار من بر آن دامن نمی‌خواهم غبار خویش را (همان: ۹/ ۱۳)
 عاشق اسیر و تسلیم معشوق است و تمامی آزادی خود را محدود به عشق به معشوق می‌کند. در چنین احوالی عاشق، اسیر بی‌قلاّب و بی‌بند معشوق است و هیچ اراده‌ای ندارد:

نه به خود می‌رود گرفته عشق دیگری می‌برد به قلابش (همان: ۳/ ۳۱۹)
 سوز و سودا، عاشق را به پرستش معشوق می‌کشاند و معشوق جایگزین معبود عاشق می‌شود. عاشق تا اندازه‌ای از خود بیگانه می‌شود که عزت را فقط در ارتباط با معشوق می‌جوید:

دیرست که سعدی به دل از عشق تو می‌گفت این بت نه عجب باشد اگر من بیرستم (همان: ۹/۳۶۶)
 ای سرو بلند بوستانی در پیش درخت قامتت پست (همان: ۶/۴۱)

۲-۵- خودآگاهی عاشق و آزادی درونی

در رابطه‌ای که خودآگاهی عاشق محدود می‌شود. عاشق نسبت به آگاهی خدایگان حالت ذلت دارد. عاشق در وصف قد بلند معشوق، خود را پست ترسیم می‌کند تا مقام ارجمند و والای معشوق را نشان دهد:

سعدی نگفتمت که به سرو بلند او مشکل توان رسید به بالای پست ما (همان: ۶/۲۳)

یا اینکه عاشق، دشنام معشوق را کرم می‌داند و از آنجا که معشوق نام او را به زبان آورده است؛ خرسند و شادمان است:

دشنام کرم کردی و گفتمی و شنیدم خرم تن سعدی که برآمد به زبانت (همان: ۱۱/۱۴۷)

ترس در ذلت ماندن و بد عهدی معشوق، عاشق را بر این می‌دارد که راهی برای آزادیش بیابد. «شناسایی» موضوع، انسان را در آرامش و انفعال نگاه می‌دارد؛ اما «آرزو» انسان را ناآرام می‌کند و به کار برمی‌انگیزاند. بنابراین «کار زاییده آرزوست و هدفش برآوردن آرزوست. کار باید موضوع آرزو را نفی و نابود کند؛ مثلاً برای رفع گرسنگی باید خوراک را از میان برد یا آن را دگرگون کرد. بنابراین هر کاری نفی کننده است؛ کار با چنین سلبیتی، واقعیتی ذهنی را می‌آفریند؛ مثلاً، موجودی که چیزی می‌خورد؛ با محو کردن واقعیتی و تبدیل آن به واقعیت دیگر، واقعیت خاص خود را می‌آفریند، پس «من» با نفی کردن، نابود کردن، دگرگون کردن و جذب کردن جز «من»، آرزویی را بر می‌آورد» (هگل، ۱۳۵۸: ۸-۲۷). معشوق که در جایگاه خدایگان دارای توده‌ای عظیم از بندگان یا عاشقان است. بنابراین عاشق برای رفع مطلوب خود باید رقبایش را از میان بردارد تا به معشوق برسد. در غزلیات سعدی اغلب از عاشق با فعل و ضمیر جمع یاد می‌شود؛ اما معشوق یکی است. به جای «من و تو»، «ما و تو» به کار می‌برد:

هزار صید دلت پیش تیر باز آید بدین صفت که تو دادی کمان ابرو را (سعدی، ۲/۱۳۸۵: ۱۹)

گرچه تو امیر و ما اسیریم، گرچه تو بزرگ و ما حقیریم گرچه تو غنی و ما فقیریم، دلداری دوستان ثواب است (همان: ۸/۵۲)

رسیدن یکی از عاشقان به هدف، ناکامی دیگر عاشقان را در پی خواهد داشت. عاشق در این فرایند باید دوستی و مهر خود را به گونه‌ای نشان دهد که مقبول معشوق شود. عاشق با محو صفات ناپسند خویش، به برجستگی‌های مادی و معنوی می‌پردازد و هویتی جدید می‌یابد. در این صورت عاشق با رفع ضعف خویش از کمالش خشنود است. از آنجا که هیچ بنده‌ای بدون خدایگان نیست؛ در نتیجه معشوق حلال فرآیند تاریخی «عاشق» است. اگر معشوق در چنین فرآیندی مشارکتی فعال ندارد؛ اما بی‌وجود معشوق این فرآیند برای عاشق مُیسّر نخواهد شد. عاشق با کار استقلال و آزادی درونی خویش را اثبات می‌کند؛ اما استقلال حاصل دیالکتیک خودآگاهی میان خدایگان معشوق و بنده عاشق، ذهنی و اقلناعی درونی است. «دیالکتیک خدایگان و بنده به یاری کار بنده به «آزادی» می‌انجامد. اما فقط آزادی‌ای ذهنی و گسسته از دنیای عینی است» (دونت، ۱۳۸۱: ۴۴). آزادی درونی تا حدی رضایت عاشق را به همراه دارد. هگل می‌گوید: «گرچه این خودآگاهی از دوگانگی و تعارض اولیه خدایگان و بنده فراتر می‌رود؛ اما به شیوه‌ای دیالکتیکی رفع نمی‌شود» (Hegel, 1977: 95). در چنین وضعی عاشق تابع بیرون از خود است و سعی می‌کند جهان خارج را نفی کند تا به آرامش دست یابد:

نه گزیرست مرا از تو، نه امکان گریز چاره صبرست؛ که هم دردی و هم درمانی (سعدی، ۱۳۸۵: ۶/۶۱۴)

عاشق صبر و شکیبایی را جایگزین کار و آرزوی خود می‌کند و روند دیالکتیک قطع می‌شود. به عبارت دیگر تقابل عاشق با معشوق باعث آگاهی عاشق از حیات درونی‌اش می‌شود و در ادامه نوعی آزادی در درونش تحقق می‌یابد. این آزادی غیر واقعی است؛ زیرا این آزادی برای عاشق احساسی درونی است. او در می‌یابد که تحقق خارجی این آزادی درونی ممکن نیست و همواره خود را در زنجیر هم آزاد می‌داند؛ زیرا زنجیر برای او اهمیتی ندارد و به اصطلاح او از جسم خویش می‌گسلد و در ذهن خویش که هیچ خدایگان جباری به آن دسترسی ندارد؛ آرامش خاطر پیدا می‌کند:

من از آن روز که در بند توام آزادم	پادشاهم که به دست تو اسیر افتادم (همان: ۱/۳۷۱)
من از این بند نخواهم به در آمد همه عمر	بند پایی که به دست تو بود تاج سر است (همان: ۹/۶۶)
سعدی از بند تو هرگز به درآید هیهات	بلکه حیفت بر آن کس که به زندان تو نیست (همان: ۱۲/۱۲۷)
اسیر بند بلا را چه جای سرزنش است	گرت معاونتی دست می دهد دریاب (همان: ۹/۲۵)

آنچه در فرایند دیالکتیکی اهمیت دارد؛ فعلیت عاشق در جایگاه مقوله «نفی» دیالکتیک است. «برده در وهله اول فقط آزادی درونی دارد؛ زیرا که آزادی هنوز از حالت مفهوم محض خارج نشده و برده کاملاً خود آگاه نیست، خودآگاهی تنها زمانی اتفاق می‌افتد که مفهوم اراده با وجودش یکی شود. قومی که تکامل یافته باشد همه زمینه‌ها و شیوه‌های زندگیش کل یگانه‌ای را پدید آورد ولی ملت‌هایی که به مرحله کمال نرسیده‌اند یا هنوز از خود فرمانی و استقلال برخوردار نشده‌اند. زمینه‌های گوناگون زندگی قومیشان بسیار از هم جداست» (هگل، ۱۳۷۸: ۱۴۳).

۲-۶- یگانگی عاشق با عالم هستی و آزادی واقعی

آنکه انسان بتواند به آزادی و سعادت دست یابد، باید بر تمامی تناقضهای این جهان غلبه کند. «البته این نه از راه نبرد با واقعیت، بلکه از راه تعقل کامل در عنصر واقع و از راه آگاهی یافتن به ضرورت تناقض و درک عقلانی آن مُیسّر است. از این پس برای رسیدن به سعادت و خوشی باید از وادی رنج و عذاب گذشت» (وال، ۱۳۸۷: ۴۱). عاشق برای سعادت باید از وادی

رنج و عذاب عشق بگذرد. عاشق سرشار از درد جدایی است. عشق جفاست و معشوق جفاکار و عاشق جفاابر است؛ در اینجا عاشق از واقعیت جداست:

جفای عشق تو چندان که می برد سعدی خیال وصل تو از سر نمی کند بیرون (سعدی، ۴۷۴: ۱۰/۱۳۸۵)
 غلام دولت آنم که پای بند یکیست به جانبی متعلق شد از هزار پرست (همان: ۴۰/ ۵)

عشق پیش برنده و محل گذار عاشق به تعالی روح عاشق است. عاشق در درون خود به مرحله‌ای از آزادی می‌رسد و در می‌یابد که تابع بیرون از خویشتن است؛ از این رو عاشق در تلاش است که اراده و احساسش با معشوقش وحدت بخش شود. عاشق برای آزادی باید از راه تعقل و با آگاهی یافتن به ضرورت تناقض بر تناقض‌های عشق در رابطه متقابلش با معشوق چیره شود. آزادی حقیقی عاشق زمانی محقق می‌شود که به هیچ امر و انگیزه‌های بیرونی وابسته و متأثر نباشد. بنابراین تحقق آزادی عاشق هنگامی است که «خودآگاه» شود و به یک اراده کلی بپیوندد و یگانگی را بفهمد. در واقع هدف کلی حاکم بر غزلیات سعدی، ضرورت تعالی روح و پیروزی از خودخواهی به دیگرخواهی و گذر و رهایی از منیت‌ها به دیگر خواهی‌ها در دیالکتیک عشق میان عاشق و معشوق است. عاشق در ابتدا معشوق را برای خود می‌خواهد؛ اما اراده و خواست فردی‌اش به خواستی کلی بدل می‌شود و مانایی معشوق برایش اهمیت می‌یابد و خواست فردی با خواست کلی یگانه می‌شود:

از بهر خدا روی می‌پوش از زن و از مرد تا صنع خدا می‌نگرند از چپ و از راست (همان: ۴/۴۶)
 چشمی که تو را بیند و در قدرت بی چون مدهوش نمآند، نتوان گفت که بیناست (همان: ۵/۴۶)

سعدی به حریف، گوشزد می‌کند که اگر معشوق را فقط برای خود بخواهد؛ نمی‌توان او را عاشق نامید و هر کسی می‌تواند خدمتکار معشوق باشد و همچنین عاشق حقیقی مانند سایر عشاق جان فدای معشوق می‌کند:

حریف را که غم جان خویشتن باشد هنوز لاف دروغ است عشق جانانش (همان: ۱۰/۳۲۹)
 خدمتت را هر که فرمایی کمر بندد به طوع لیکن آن بهتر که فرمایی به خدمتگار خویش (همان: ۱۱/۳۲۹)
 من هم اول روز گفتم جان فدای روی تو شرط مردی نیست برگردیدن از گفتار خویش (همان: ۱۲/۳۲۹)

آزادی عاشق زمانی روی می‌دهد که خواست فردی و جزئی جنبه‌ای کلی بیابد. هگل «آنانی را آزاد نمی‌داند که آگاه نیستند و از بند خواسته‌های فردی رها نیستند، زیرا خواست جزئی آنان با خواست کلی انطباق ندارد» (هگل، ۱۳۳۶: ۳۰۱-۳۰۴). عاشق غزل سعدی در سایه نیروی متناهی با نیروهای نامتناهی معشوق مواجه می‌شود و هویت خود را در میان عاشقان معشوق می‌یابد.

آزاد بنده‌ای که بود در رکاب تو خرم ولایتی که تو آنجا سفر کنی (سعدی، ۱۳۸۵: ۲/۶۲۰)
 سعدی زیبایی آفرینش خدا را در رخسار زیبای محبوب می‌بیند؛ زیبایی که مانند آبی روان در آینه پیداست. به راستی که آینه، تمام نمای جمال محبوب خداوندست:

به جهان خرم از آنم که جهان خرم از اوست عاشقم بر همه عالم که همه عالم از اوست (همان: ۱۳/ ۱)
 جفای عشق تو چندان که می برد سعدی خیال وصل تو از سر نمی کند بیرون (همان: ۱۰/۴۷۴)

عشق در غزلیات سعدی در تجلی یگانگی در دوگانگی آشکار می‌گردد. چنانکه «خرد از نظر هگل در تقابل با «فهم» وجهی عالی از اندیشه است که همه تمایزها را بار دیگر به حرکت در می‌آورد و به وحدتی همه جانبه رهنمون می‌سازد (تیلور،

۱۳۷۹: ۳۲). بنابر این وجود نامتناهی عاشق در درون متناهی معشوق یکی از بن‌مایه‌ها و هسته دستگاہ فکری هگل است که در پیوند میان معشوق و عاشق در غزل سعدی نمود می‌یابد:

شوخی مکن ای یار که صاحب نظرانند   بیگانه و خویش از پس و پیشتر نگرانند (سعدی، ۱۳۸۵: ۱/۲۴۶)
 یار بیگانه نگیرد هر که دارد یار خویش   ای که دستی چرب داری پیشتر دیوار خویش (همان: ۱/۳۴۲)
 خدمت را هر که فرمایی کمر بندد به طوع   لیکن آن بهتر که فرمایی به خدمتگار خویش (همان: ۲/۳۴۲)

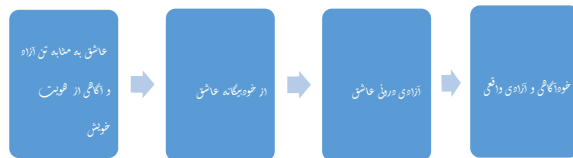
موضوع کلی عاشق، عشق است و رابطه عاشق با این موضوع، مبتنی بر مرجعیت و گواهی روح و دل خود اوست. از این رو عاشق در غزل سعدی «خواهان شکستن حصار خود و آمیختگی با معشوق است. به نوعی آرزو می‌کند که تنهایی خود را در ارتباط با دیگری و مشغول بودن با او از میان بردارد» (آذر نیوار، ۱۴۰۱: ۹). بنابراین برای رهایی از تنهایی هر نوع جفا و بد عهدی یار را تحمل می‌کند:

مشتاق توام با همه جور و جفایی   محبوب منی با همه جرمی و خطایی (همان: ۱/۶۹۳)

۳- نتیجه

بنا بر نظریه «خدایگان و بنده» گئورگ هگل، معشوق در غزل سعدی از آن جهت خدایگان است که عاشق او را بنده‌وار بندگی می‌کند. عاشق در جایگاه مقوله دوم دیالکتیک «نفی» کننده و پیش برنده سیر دیالکتیک عشق است. عاشق و معشوق در برخورد بایکدیگر به هویت خود پی می‌برند و عاشق هویت خود را در عشق به معشوق کشف می‌کند. عاشق که همواره آرزوی وصال معشوق را در سر دارد با دو خودآگاهی مواجه می‌شود. در غزلیات سعدی می‌توان دو وضعیت برای عاشق متصور شد:

۱- در یک وضعیت، عاشق به وصال معشوق می‌رسد و موضع خود را - معشوق - شناسایی می‌کند. در این فرایند با شناسایی ابژه، فرایند دیالکتیک متوقف می‌شود و عاشق در مرحله ایستایی قرار می‌گیرد. ۲- در دیگر وضعیت، عاشق سعی در وصال معشوق دارد؛ اما برای او امکان تحمیل ارجح به خدایگان مُیسّر نمی‌شود؛ زیرا معشوق در جایگاه خدایگان، عاشق را بنده‌ای دون پایه می‌داند و او را در شأن خویش نمی‌داند. بنابراین عاشق در نتیجه بندگی، از خودبیگانه می‌شود؛ خودبیگانگی با ذلت نمود می‌یابد. از این رو عاشق عوامل بیرونی و واقعی عشق را نفی می‌کند و عشق درونی می‌شود. در این وضعیت بی-

آنکه دیالکتیک رفع شود؛ عاشق به رهایی و آزادی دست می‌یابد و اینگونه به عشق معشوق خرسند می‌شود. او در این وضعیت پس از رفع از خودبیگانگی، دوباره خودآگاه می‌شود. در این مرحله خودآگاهی، عاشق می‌فهمد که خویشتن را گم کرده است. روح عاشق به همان اندازه که از ادراک معطوف به حس در شناخت معشوق دور و جدا می‌شود؛ به مراحل تکاملی خود نزدیکتر می‌شود. عاشق هر اندازه با موضوع مورد اندیشه خویش - معشوق - یگانه می‌شود، فعلیت خویش را می‌بیند. عاشق با آرزوی رهایی واقعی، هستی برایش به گونه‌ای دیگر معنا می‌شود و عالم را از آن خود می‌داند. در سیر آگاهی، اراده و

خواست کلی عاشق جایگزین خواست فردی می‌شود و خواست فردی با خواست کلی یگانه می‌شود. از این رو مانایی معشوق برای عاشق اهمیت می‌یابد و این همان رهایی و خودآگاهی عاشق است. عاشق در فرایند دیالکتیکی دوم، چهار مرحله طی می‌کند. عاشق در مرحله نخست فقط یک تن آزاد است که در رویارویی و برخورد با معشوق، از هویت خویش آگاه می‌شود. در مرحله دوم عاشق در تحمیل ارج خویشتن ناتوان است و از خود بیگانگی می‌شود. مرحله سوم، آزادی روح عاشق به مثابه جزیی ناقص به کلیتی محض بدل می‌گردد. این آزادی درونی است و از حالت طبیعی و عوامل بیرونی متأثر می‌شود. مرحله چهارم، عاشق موضوع اندیشه خویشتن می‌شود و دیگر معشوق را امری مستقل نمی‌بیند.

۴- منابع

- آذر نیوار، لیلا، پورالخاص، شکرالله، کیانی، احمدرضا، (۱۴۰۱)، «بررسی عشق سعدی بر اساس نظریه روان درمانگری اگزیستانسیال اروین یالوم»، پژوهشنامه ادب غنایی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، دوره ۲۰، شماره ۳۹، پاییز و زمستان، صص ۲۲-۵.
- تیلور، چالز، (۱۳۷۹)، *هگل و جامعه مدرن*، ترجمه منوچهر حقیقی راد، تهران: مرکز، دونت، ژاک، (۱۳۸۱)، *درآمدی بر هگل*، ترجمه محمد جعفر پوینده، چ دوم، تهران: چشمه، رواج، لیو، (۱۳۸۲)، *فلسفه هگل*، ترجمه عبدالعلی دستغیب، آبادان: پرسش، رئیسی، آسیه؛ ذوالفقار علامی، (۱۴۰۱)، «هم‌سانی یا دگرسانی دو اهرم عشق در غزلیات مولانا و سعدی»، پژوهشنامه ادب غنایی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، دوره ۲۰، شماره ۳۹، پاییز و زمستان، صص ۱۳۵-۱۵۶.
- سعدی، مصلح بن عبدالله، (۱۳۸۵)، *غزل‌های سعدی*، تصحیح غلامحسین یوسفی، تهران: سخن، سینگر، پیتر، (۱۳۷۹)، *هگل*، ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران: طرح نو.
- ضمیران، محمد، (۱۳۷۷)، *جستارهایی پدیدارشناسانه پیرامون هنر و زیبایی*، تهران: نشر کانون، فایندلی، جان (۱۳۷۸)، *گفتارهایی درباره فلسفه هگل*، حمید عنایت، تهران: خوارزمی، فولکیه، پل، (۱۳۶۲)، *دیالکتیک*، ترجمه مصطفی رحیمی، تهران: آگاه، مجتهدی، کریم، (۱۳۸۹)، *درباره هگل و فلسفه او*، چ چهارم، تهران: امیر کبیر.
- وال، ژان، (۱۳۸۷)، *ناخشنودی آگاهی در فلسفه هگل*، ترجمه: باقر پرهام، تهران: نشر آگاه.
- هگل، گئورگ ویلهلم فریدریش، (۱۳۹۷)، *پدیدارشناسی جان*، ترجمه باقر پرهام، چ پنجم، تهران: کندوکاو.
- هگل، گئورگ ویلهلم فریدریش، (۱۳۷۸)، *عناصر فلسفه حق*، ترجمه مهبد ایرانی طلب، تهران: انتشارات پروین.
- هگل، گئورگ ویلهلم فریدریش، (۱۳۵۸)، *خداایگان و بنده (با تفسیر الکسانر کوژو، ترجمه و پیشگفتار حمید عنایت، تهران: خوارزمی.*
- هگل، گئورگ ویلهلم فریدریش، (۱۳۳۶)، *عقل در تاریخ*، ترجمه حمید عنایت، تهران: دانشگاه صنعتی شریف.
- هیپولیت، ژان، (۱۳۶۵)، *مقدمه بر فلسفه تاریخ هگل*، ترجمه: باقر پرهام، تهران، نشر آگاه.

Hegel, G. W. F.(2000). *Rison in history*, (H. Enaeiat, Trans), Tehran: Shafiei.

Hegel, G. W. F. (1977). *Phenomenology of spirit*, tr by v miller, Oxford and New York, Oxford university press.

Hegel, G. W. F. (1975). *Lectures on The Philosophy of world history*, by H.B nibest, Cambridge university press.

Kelly.(1993). *George Armstrong*, Notes on Hegel's Lordship and Bondage, edited by Robert stern, London and New York, Rout ledge, press.

Stepelovich, Lawrence s.(1993). *Selected Essays on G.W.F Hegel*, by Humanistic press international, Inc, 1993